

Domonkosi Ágnes

A nyelvi agresszió szerepe a személyközi viszonylatokban

1. Az agresszió jelensége a pszichológiában, a szociálpszichológiában és az etológiában is kulcsfogalomnak számít. A fogalom körülhatárolását a különböző megközelítési módok eltérései mellett az is nehezíti, hogy „az agresszió nem egy bizonyos típusú, könnyen meghatározható paraméterekkel és jól reprodukálhatóan leírható viselkedés, hanem egy igen nagy formai sokféleséget mutató gyűjtőkategória” (Tóth 2007: 3).

Az *agresszió* kifejezés a latin *aggredior* szóra vezethető vissza, amelynek elsődleges jelentése 'közelít', és erre épül rá a 'támad' jelentés. A szó etimológiájában érzékelhető kettősség a személyközi viszonylatokban működő agresszió értelmezésére vetítve azért elgondolkodtató, mert minden társas interakció közeledésre épül, és valóban éppen ezáltal hordja magában a támadás lehetőségét.

Az agresszió jelenségének leírásában és körülhatárolásában a verbális agresszió a fizikai agresszióval dichotómiába állítva jelenik meg. Buss agressziótípológiájában ezt a kettősséget jellemezve a verbális agressziót olyan viselkedésformaként határozza meg, amely bizonyos nyelvi kifejezések használata révén alapvetően pszichológiai fájdalom, sérülés, presztízs- és státuszvesztés okozására törekszik (1961).

A nyelvi agresszió olyan nyelvi vagy a nyelvhasználathoz kapcsolódó viselkedésformaként határozható meg tehát, amelynek során a beszélő direkt vagy indirekt módon megsérti a beszédpartner vagy egy másik személy énképét, öndefinícióját, identitását (vö. Kegyesné 2003: 1).

Az agresszió lehetséges megnyilvánulási formái között a nyelvi agresszió vizsgálata és értelmezése azért is játszik különösen fontos szerepet, mert a hétköznapiakban leggyakrabban ezzel a formájával találkozunk: az agresszió nem a test és az élet ellen irányul a legtöbbször és a legáltalánosabban, hanem éppen a másik ember énképe ellen (vö. Buda 1986: 191).

2. A verbális agresszió fogalmának pontos körülhatárolása a jelenség gyakorisága ellenére több okból is nehézségekbe ütközik. Problémát jelent a fogalom konceptualizálásában egyrészt az, hogy az agresszióban

igen sokféle, különböző nyelvi eszköz játszhat szerepet, másrészt az, hogy abban, hogy milyen nyelvi viselkedés minősül agresszívnek meghatározó szerepe van a beszédhelyzetnek, illetve a beszédpartnerek viszonyának, harmadrészt nehezítheti a fogalom körülhatárolását az is, hogy az értelmezésben szerepet kell kapnia a hatásszándék és a hatás kettősségének, azaz az agresszor és az áldozat szempontjának is.

2.1. A megnyilvánulási formák sokféleségét vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy bármilyen nyelvi elem, nyelvhasználati sajátosság, társalgás-szervezési mód, nyelvpolitikai döntés válhat az agresszió hordozójává. Az agresszió megjelenhet a hangerőben, a hanglejtésben, a szóhasználatban, fogalmazásmódban, az irónia alkalmazásában, a beszédpartner félbeszakításában, de akár az anyanyelvi nyelvhasználat korlátozása révén is. A megnyilvánulási módok közül a nyelvi agresszió áldozata számára az explicitebb, könnyebben tetten érhető formák (pl. a nyílt sértés, gúny) értelmezése, pszichés feldolgozása, kezelése feltételezhetően könnyebb, mint a rejtettebb nehezebben azonosítható formáké.

2.2. A beszédhelyzet és a beszédpartnerek viszonyának kiemelt szerepét egy-egy nyelvhasználati jelenség agresszívnek minősülésében meggyőzően bizonyíthatja a sértő, bántó megszólítások empirikus vizsgálata. A megszólításokat átfogóan vizsgáló kutatásom során (Domonkosi 2002) egyrészt azt tapasztaltam, hogy baráti viszonylatban még az egyébként durva stílusminősítésű, legtipikusabban bántó hatásszándékúként azonosított megszólítások is (pl. *hülyegyerek*, *faszfej*) sértő szándék és hatás nélkül érvényesülhetnek, sőt a fokozottan bizalmas viszony kifejezőjévé is válhatnak. Másrészt viszont a sértőnek érzett megszólítások között több, önmagában semleges minősítésű elem is szerepelt: a rendőri kommunikációban több adatközlő is bántónak érezte a keresztnévi megszólítást; másrészt egy adatközlő a sógora által használt *Öcsike* megszólítást sérelmezte, egy másik adatközlő pedig a veje rokonságától érzekelte bántónak, lenézőnek a *Mama* megszólítást.

Ezek az adatközlői vélekedések azt jelzik, hogy egy interakcióban egy megszólítási forma akkor minősül agresszívnek, ha nagymértékben eltér a megszólítottak az adott helyzetben érvényes önazonosítási módjától. Ez a jelenség pedig azt is mutatja, hogy az agresszív szándék, illetve az agresszív hatás egyaránt az interakcióban résztvevőknek az interakcióról alkotott képétől függ.

2.3. A nyelvi agresszió értelmezésének harmadik kiemelt problémája pedig éppen abból adódik, hogy bár az agresszió meghatározásaiban szinte mindig szerepel a szándékoltság kritériuma, bántó nyelvi viselkedés

szándékolatlanul is létrejöhet. Mindennapi nyelvi érintkezéseinkre, közvetlen társas kapcsolatainkra pedig az implicit, gyakran nem szándékos, sőt sokszor nehezen tetten érhető, rejtett formák is erőteljesen hatnak. Ezzel is magyarázható az, hogy a pszichológián belül a családterápiában és a párterápiában az 1960–70-es évektől előtérbe kerültek a személyközi kommunikációra koncentrálnak, annak minőségét javítani, tudatosságát fokozni igyekvő módszerek.

3. A nyelvi agresszió jelensége a nyelvészeti megközelítéseken belül a pragmatika nézőpontjából is megragadható. A beszédpartnerek énképe, az énképnek az interakcióban való alakulása a pragmatika ún. udvariassági elméleteiben került előtérbe, e felfogások ugyanis az udvariasságot a kommunikáció meghatározó tényezőiként tüntetve fel arra az elképzelésre építenek, hogy a társalgásokat meghatározó egyik legfontosabb cél egymás énképének megóvása.

3.1. A Leech nevéhez fűződő udvariassági elmélet azokat az elveket igyekszik megragadni, amelyeket a kommunikációs partnerek a köztük lévő kapcsolat udvariasságának fenntartása érdekében követnek. Az udvariasság elve az udvariasság gondolatok kifejezésének minimalizálását (negatív udvariasság) és az udvariasság gondolatok kifejezésének maximalizálását (pozitív udvariasság) kívánja meg (1983: 81). Az udvariassági elv működését jellemezve Leech 7 olyan maximát ír le, amelyek irányítják a nyelvi viselkedést az olyan beszédhelyzetekben, amelyekben a kommunikációs partner befolyásolása, meggyőzése a cél. A tapintat, a nagylelkűség, a megerősítés, az egyetértés, a szerénység és az együttérzés megkülönböztetett maximái közül többen egyértelműen szerepet játszik a beszédpartner énképének, önazonosítási módjának megsértését elkerülő törekvés is. A tapintat maximájában a partner költségének minimalizálása, a jóváhagyás maximáját tekintve a partner leszólásának kerülése, az egyetértés maximájából a partnerrel való nézeteltérés kerülése, a rokonszenv maximájából a partnerrel kapcsolatos ellenérzés kifejezésének minimalizálása egyértelműen a partnert nyelvileg támadó viselkedés elkerülését biztosítják. Leech elméletében az udvariassági elvet kiegészítő további elvek érvényesülésének is szerepe lehet a nyelvileg agresszív viselkedés elkerülésében. Az irónia elve szerint, ha sértést kell okozni, akkor a beszélő arra törekszik, hogy mégse kerüljön konfliktusba az udvariassági elvvel, de indirekt módon, implikátúra révén a partner megérthesse a megjegyzés valódi szándékát. Azaz az irónia révén a beszélő megelőzheti az agresszió nyílt manifesztálódását, ahogy Leech fogalmaz, az irónia „a támadás művészetét az ártatlanság látszatával vegyítő kifinomult társalgá-

si fegyver” (1983:). A Pollyanna-elv értelmében pedig a beszélőnek kerülnie kell a kellemetlen témákat, és előnyben részesítenie a kellemes témákat, ezek az eljárások pedig szintén hozzájárulhatnak ahhoz, hogy elkerüljük a partner megsértését.

3.2. Brown és Levinson udvariassági elméletükben (1987) a goffmanni arc vagy arculat (egyres magyar fordításokban homlokzat) fogalmából indulnak ki. Az arculat ebben az értelemben az én egyik nyilvános képe, amely olyan pozitív társadalmi értékeket tartalmaz, amelyre egy személy az önmagának tulajdonított szerep jogán igényt támaszthat. Elképzelésük szerint valamilyen mértékig minden illokúciós aktus, azaz minden szándékot kifejező nyelvi cselekvés veszélyeztetheti a beszédpartner arculatát. Az udvariasság felfogásukban mint arcvédő tevékenység jelenik meg, a beszédpartnerek kölcsönösen óvják egymás arcát: az udvariasság az arculatot fenyegető beszédaktusok enyhítésére való törekvést jelenti. Az arculatfenyegető aktusok enyhíthetők egyrészt az ún. mikrofon mellé stratégiával, amelynek során a beszélő indirekt módon nyilvánulnak meg, másrészt a közelítő udvariasság és a távolító udvariasság orvosló stratégiáival is. A közelítő udvariasság a beszédpartnerrel való közösségre, egyetértésre törekvést jeleníti meg, a távolító udvariasság pedig a beszédpartnernek a mások befolyásától, kényszerétől való függetlenségét, önrendelkezését hivatott jelezni.

A pragmatika szemlélete szerint tehát a társalgási műveletek egy részének célja éppen annak elkerülése, hogy a beszélő a másik énképét nyelvi viselkedésével megsértse, vagyis meghatározó társalgási cél a nyelviileg agresszív viselkedés mellőzése.

4. A beszédpartnerhez való nyelvi viszonyulás a társas kapcsolatok sikerességében is igen fontos szerepet játszik, ezért a nyelvi viselkedés tanulmányozása a pszichológia érdeklődési körébe is bevonódott. A társas kapcsolatok minőségét javítani kívánó terápiás módszerek egy részének céljai közé tartozik a nyelvhasználat átalakítása és tudatosítása (vö. Gottmann–Silver 1999, Howell–Jones 2002): pragmatikailag és szövegta-
nilag megragadható műveleteket írnak elő a partner énképének megóvása érdekében.

4.1. Az egyik ilyen lehetséges művelet az ún. énnyelv alkalmazása (Gottmann–Silver 1999: 176, Howell–Jones 2002: 111). Az énnyelv a közlés nézőpontját jelölő fogalom, olyan közlések alkalmazását jelenti, amelyben jelölt, hogy a maga a beszélő a felelős a közlésben foglalt információért, vagyis jelölt a tudatosság szubjektuma (vö. Sanders–Spooren 1997: 87). Ez a kommunikációs forma azért lehet hatásos, mert azok a

közlések, amelyekben jelöletlen a tudatosság szubjektuma, vagyis az, hogy ki felelős a bennük foglalt információért, általános érvényűnek tűnnek, ezért fenyegetőbbek, vagyis a *Nem figyelsz rám* kijelentés e feltevés szerint jobban fenyegeti az énképet, mint az *Úgy érzem, hogy nem figyelsz rám* kijelentés, amelyben az én a tudatosság megjelölt szubjektuma, és ez korlátozza a közlés érvényességének általánosságát. Emellett a „te” nyelvi megjelenítése azért is problematikus, mert a beszédpartner személyével kapcsolatos bármilyen, akár a pozitív konstatívum, vagyis állító beszédaktus fenyegetőnek érezhető címkéző jellege révén.

4.2. E megállapításokkal összhangban dolgozta ki Marshall Rosenberg amerikai pszichiáter-pszichológus Az erőszakmentes kommunikáció (EMK) módszerét (2001). Elmélete szerint az erőszakos kommunikációban a következő nyelvi viselkedésformák kapnak helyet:

1. Összehasonlítás, vádaskodás
2. Általánosítás
3. Erkölcsei ítélezés („jó/rossz”, „normális/ beteges”, „helyes/helytelen”)
4. Sértések és gorombaság
5. Az érzéseinkért való felelősség átruházása
6. Fenyegetés, büntetés

Az erőszakmentes kommunikáció Rosenberg által kidolgozott modellje viszont a következő kommunikációs mozzanatokra bontható fel:

1. Tény
2. Érzés
3. (Gondolat/vélemény)
4. Igény
5. Kérés

Az erőszakos kommunikációban alkalmazott közléstípusokat illusztrálhatja a következő példa:

Azért hagytalak ott tegnap szó nélkül [büntetés], mert egy mogorva dög vagy [sértés]. Soha nem szólsz hozzám [általánosítás], és mindig felhúzol [saját érzéseinkért való felelősség átruházása]. A barátaiddal bezzeg mindig jópofizol [általánosítás]. Visszataszító vagy [sértés]!

Ugyanez a szituáció az erőszakmentes kommunikáció modellje által megkívánt közléstípusok révén a következőképpen kezelhető:

Amikor tegnap a villamoson nem szóltál hozzám [tény], nagyon magányosnak éreztem magam [érzés]. Úgy gondoltam, hogy valami bajod van velem, és büntetsz [vélemény]. Szükségem van rá, hogy amikor veled vagyok, egy kicsit foglalkozz velem [igény]. Szeretném, ha máskor nem utaznál mellettem némán, és ha bármi bajod van, akkor elmondanád [kérs].

Miként a példa mutatja az erőszakmentes kommunikációban, csak a közösen érzékelt tény esetében nem jelölt a tudatosság szubjektuma, másrészt pedig elkülöníthetők, felismerhetők benne az érzések kifejezésének, a véleményközlésnek és a kérésnek a műveletei.

Az erőszakos kommunikáció konstatívumok alkalmazása révén bezárja a beszélgetést, nem teremt lehetőséget a párbeszédre, a beszédpartnerre pedig sértően hat. Az erőszakmentes kommunikációban ezzel szemben csak a vélemény beszédaktusa vitatható, ezáltal pedig meg is teremt a párbeszéd lehetőségét.

A párbeszéd lehetőségének megteremtése azonban nem biztosítja annak megszületését, ugyanis az erőszakmentes kommunikáció műveletei is kiválthatnak az erőszakos kommunikációra jellemző válaszokat. Az előbbi közlés például annak ellenére, hogy nem tartalmazott a másik énképét fenyegető beszédaktusokat, számos különböző olyan válaszreakciót eredményezhet, amely szintén bezárja az eredményes kommunikációt:

Nem is úgy volt. Te nem szóltál hozzám. [vita a tényeken]

Ezt a baromságot! Túl érzékeny vagy. [a beszédpartner érzéseinek megkérdőjelezése vagy minősítgetése]

Hát te nem vagy normális. Nincs nagyobb problémád? [gúny, megalázás vagy bagatellizálás]

Állandóan nyávogsz valamiért. A nők meg az ő lelki életük! [bántó általánosítás]

Te nem vagy épp eszű. [sértegetés és vádaskodás]

Nem vagyok hajlandó ezt tovább hallgatni. [a további beszélgetés elől való merev elzárkózás].

Az erőszakmentes kommunikáció modellje nemcsak a megnyilatkozásokkal elvégzett cselekedetek, hanem az általuk kifejezett megfigyelések, érzések, szükségletek tudatosítására és elkülönítésére is törekszik (Rosenberg 2001: 13), tehát a nyelvi viselkedést a viselkedés részeként igyekszik átalakítani; másrészt viszont a modell működésének hátterében az az elképzelés is meghúzódik, hogy a viselkedés egésze, illetve a személyközi viszonylatok jellege is megváltoztató a nyelvi viselkedés révén.

4.3. A nyelvi erőszak megvalósulási módjaira világítanak rá Patricia Evans munkái is, amelyek közül a *Szavakkal verve... „Szóbeli erőszak a párkapcsolatokban* című magyar fordításban is megjelent. A könyv egyrészt negyven, a párkapcsolatában szóbeli erőszak áldozatává váló nővel készített mélyinterjú elemzése és feldolgozása révén szocio-, pszicholingvisztikai és kommunikációelméleti képet is ad a jelenségről, másrészt gyakorlati munka is, hiszen szándéka a nyelvhasználat révén berögzült mechanizmusok tudatosítása és megváltoztatása. Evans megállapítása szerint a szóbeli erőszak célja a másik feletti uralom fenntartása. Megnyilvánulási formáinak tartja a titkolózást, az ellenkezést, a leszólást, a viccnek álcázott erőszakot, a beszélgetés akadályozását és a mellébeszélést, a vádaskodást és a hibáztatást, az ítélkezést és a kritizálást, a bagatellizálást, az aláásást, a fenyegetést, a mondottak elfelejtését, a parancsolgatást, a tagadást és a bántalmazó dühkitörést (2004: 91–93). Már a kategóriáknak ez a vázlatos listája is felhívhatja a figyelmet arra, hogy a szóbeli erőszak kevésbé nyílt, rejtettebb formái mennyire gyakoriak a hétköznapi interakciókban, sőt az említettek közül egyes nyelvi megnyilvánulások elfogadottnak számítanak, nem is tekintjük őket erőszaknak, holott ezek a formák is ugyanolyan káros hatással lehetnek az egyén önértékelésére, ráadásul úgy van az áldozat ellenőrzés alatt, hogy ez benne nem is tudatosodik (2004: 88).

5. Az agresszív nyelvi viselkedés a személyközi viszonylatokban a nyíltan, szándékoltan bántó formák mellett a beszédpartner énképének rejtettebb módon való megsértésében is megnyilvánulhat. A nyelvi agresszió működését és hatását figyelembe véve mind a nyelvészeti pragmatikai megközelítések, mind a nyelvhasználatra figyelmet fordító terápiás módszerek arra mutatnak rá, hogy a nyelvi viselkedés, azon belül is az énkép fenyegetésére alkalmas megnyilatkozások tudatosítása nagymértékben hozzájárulhat a társas kapcsolatok sikerességéhez.

Irodalom

- Buda Béla 1986. Az agresszió megértésének pszichológiai korlátai. In: Csányi Vilmos (szerk.) *Agresszió az élővilágban*. Budapest: Natura. 183–194.
- Brown, Penelope – Levinson, Stephen 1987. *Politeness. Some universals in language use*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Buss, Arnold H. 1961. *The psychology of aggression*. New York: Wiley.
- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. A DE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 79. szám. Debrecen.
- Evans, Patricia 2004. *Szavakkal verve... – Szóbeli erőszak a párkapcsolatokban*. Háttér Kiadó – NANE Egyesület: Budapest.
- Kegyessné Szekeres Erika 2003. Verbális agresszió ma Magyarországon.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Nemesi Attila László 2000. Benyomáskeltési stratégiák a társalgásban. *Magyar Nyelv* 418–436.
- Rosenberg, Marshall 2001. A szavak ablakok vagy falak – erőszakmentes kommunikáció. Budapest.
- Sanders, José – Spooren, Wilbert 1997. Perspective, Subjectivity, and Modality from a Cognitive Linguistic Point of View. In: W-A. Liebert, G. Redeker, L. Waugh (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. John Benjamins. Amsterdam, Philadelphia. 85–112.
- Szili Katalin 2007. Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 3–17.
- Tóth Péter 2007. A médiahatás-kutatás problémái: az agresszió és az erőszak rekonceptualizálása. *Médiakutató*. 4. szám.
- http://www.mediakutato.hu/cikk/2007_04_tel/05_mediahatas_eroszak